

Toruń, 8 listopada 2018 r.

Dr Krzysztof Kwiatkowski
Zakład Historii Krajów Bałtyckich
Instytut Historii i Archiwistyki
Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu
ul. Władysława Bojarskiego 1
87-100 Toruń

Autoreferat

1. Imię i Nazwisko

Krzysztof Kwiatkowski

2. Posiadane dyplomy, stopnie naukowe/ artystyczne – z podaniem nazwy, miejsca i roku ich uzyskania oraz tytułu rozprawy doktorskiej:

Doktor nauk humanistycznych w zakresie historii – Uniwersytet Mikołaja Kopernika (Toruń 2009), na podstawie dysertacji „Podstawy społeczne organizacji militarnej państwa zakonu niemieckiego w Prusach (1230–1411)”

3. Informacje o dotychczasowym zatrudnieniu w jednostkach naukowych/ artystycznych:

od 1 października 2009 r. do dnia dzisiejszego – Instytut Historii i Archiwistyki, Wydział Nauk Historycznych, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu – adiunkt

4. Wskazanie osiągnięcia* wynikającego z art. 16 ust. 2 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. nr 65, poz. 595 ze zm.):

a) tytuł osiągnięcia naukowego/artystycznego:

**Wojskowość średniowiecznych Prus (XIII – pocz. XVI w.) –
– wojna i sprawy militarne na obrzeżach łacińskiej *christianitas***

b) (autor/autorzy, tytuł/tytuły publikacji, rok wydania, nazwa wydawnictwa):

(ułożenie chronologiczne)

1. Kwiatkowski Krzysztof, *Die militärische Funktion der Städte unter der Herrschaft des Deutschen Ordens in Preußen (vom 13. bis zum Anfang des 15. Jh.)*, [w:] *Stätelandschaften im Ostseeraum im Mittelalter und in der Frühen Neuzeit*, hrsg. v. Roman Czaja, Carsten Janke, Toruń 2009, s. 167–186.
2. Kwiatkowski Krzysztof, *Christ ist erstanden... i chrześcijanie zwyciężają! Sakralizacja w porządku liturgicznym zbrojnej walki przeciwko poganom jako element określający tożsamość członków korporacji zakonu niemieckiego w Prusach*, *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, 2009, nr 4 (266), s. 471–488 (= wersja ang.: *Christ ist erstanden... and Christian win! Liturgy and the sacralization of armed fight against pagans as determinants of the identity of the members of the Teutonic Order in Prussia*, [w:] *Sacred space in the state of the Teutonic Order in Prussia*, ed. Jarosław Wenta in

- cooperation with Magdalena Kopczyńska (*Sacra Bella Septentrionalia*, t. 2, Publikacje Centrum Mediewistycznego Wydziału Nauk Historycznych UMK, Nr V), Toruń 2013, s. 101–127).
3. Kwiatkowski Krzysztof, *Das Preußenland als (Grenz-)Raum des Kulturtransfers und der Kulturbegegnung*, [w:] *Grenzüberschreitende Biographien zwischen Ost- und Mitteleuropa. Wirkung, Interpretation, Rezeption* (Mittel-Osteuropa. Oldenburger Beiträge zur Kultur und Geschichte Ostmitteleuropas, Bd. 12), hrsg. v. Tobias Weger, Oldenburg 2009, s. 313–344.
 4. Józwiak Sławomir, Kwiatkowski Krzysztof, Szweda Adam, Szybkowski Sobiesław, *Wojna Polski i Litwy z zakonem krzyżackim w latach 1409–1411*, Malbork 2010, Muzeum Zamkowe (rozdziały i podrozdziały autorskie: *Wyprawa letnia 1410 roku*, s. 238–563; *Kontrakcja militarna Zakonu. Napływ kontyngentów posiłkowych i zaciężnych z obszarów Rzeszy*, s. 572–615; *Napływ kolejnych zgrupowań wojsk posiłkowych do Prus*, s. 616–636; *Wybór Henryka von Plauen na wielkiego mistrza zakonu niemieckiego. Działania wojenne w listopadzie i na początku grudnia 1410 roku*, s. 637–656; *Działania militarne w grudniu 1410 i w styczniu 1411 roku*, s. 675–693; [z Adamem Szwedą] *Rokowania przed zawarciem pokoju i sytuacja militarna na przełomie stycznia i lutego 1411 roku*, s. 703–712; *Bezpośrednie następstwa wojny*, s. 721–731; [z Adamem Szwedą] *Realizacja postanowień traktatu pokojowego*, s. 731–747).
 5. Kwiatkowski Krzysztof, *Die Grundlagen des Militärdienstes im Deutschen Orden in Preußen (vom 13. bis Anfang des 15. Jahrhunderts)*, [w:] *Beiträge zur Militärgeschichte des Preussenlandes von der Ordenszeit bis zum Zeitalter der Weltkriege*, hrsg. v. Bernhart Jähnig (Tagungsberichte der Historischen Kommission für ost- und westpreußische Landesforschung, Bd. 25), Marburg 2010, s. 25–52.
 6. Kwiatkowski Krzysztof, *Kulturelle Bedingungen der militärischen Aktivität im Spätmittelalter: der Fall des Preußen(landes) unter der Herrschaft des Deutschen Ordens (I)*, *Ordines Militares Colloquia Torunensia Historica. Yearbook for the Study of the Military Orders*, vol. 18: 2013, s. 105–180.
 7. Kwiatkowski Krzysztof, *Einleitung: Heerzüge unter Elbinger Beteiligung (1383–1409)*, [w:] *Das Elbinger Kriegsbuch (1383–1409). Rechnungen für städtische Aufgebote*, bearbeitet v. Dieter Heckmann u. Mitarbeit v. Krzysztof Kwiatkowski, Veröffentlichungen aus den Archiven Preußischer Kulturbesitz, Bd. 68, Köln–Weimar–Wien 2013, s. 45–66.
 8. Kwiatkowski Krzysztof, *Auf die reyse ken Danczke. Chełmińska zapiska dotycząca kontyngentu wojskowego – przyczynek do zagadnień wojskowości miejskiej strefy bałtyckiej w późnym średniowieczu*, [w:] *Piśmienność pragmatyczna – edytorstwo źródeł historycznych – archiwistyka. Studia ofiarowane Profesorowi Januszowi Tandeckiemu w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin*, red. Roman Czaja, Krzysztof Kopiński, Toruń 2015, s. 499–531.
 9. Kwiatkowski Krzysztof, *The Muslim People of Desht-i Qipchaq in Fifteenth-Century Prussia*, [w:] *Fear and Loathing in the North: Muslims and Jews in Medieval Scandinavia and the Baltic Region*, ed. Cordelia Heß, Jonathan Adams, Stockholm 2015, s. 141–170.
 10. Kwiatkowski Krzysztof, *Memoria continenter historiam denotat. Bitwa pod Grunwaldem / Tannenbergiem / Żalgirisem 1410 w najnowszych badaniach* (Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu, R. 95, z. 1), Toruń 2015, Towarzystwo Naukowe w Toruniu, ss. 277.
 11. Kwiatkowski Krzysztof, *(Wild)haus w Bezlawkach (Bayselauken, Bäslack) – uwagi na temat budownictwa warownego zakonu niemieckiego w późnośredniowiecznych Prusach*, *Zapiski Historyczne*, t. 81: 2016, z. 2, s. 7–44 (= wersja ang.: *(Wild)haus in*

- Bezlawki (Bayselauken, Bäslack) – remarks on the construction of fortifications of the Teutonic Order in Late Medieval Prussia*, Zapiski Historyczne, t. 81: 2016, z. 2, s. 7–36).
12. Kwiatkowski Krzysztof, *Wojska zakonu niemieckiego w Prusach 1230–1525 (korporacja, jej pruskie władztwo, zbrojni, kultura wojny i aktywność militarna)* (przy współpracy z Marią Molendą) (Dzieje Zakonu Niemieckiego, t. 3), Toruń 2016, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, ss. 674.
 13. Kwiatkowski Krzysztof, *Qui bona fide a non domino emit. Digesta justyniańskie jako prawny punkt odniesienia w sporze gminy miejskiej z władcą zwierzchnim w późnośredniowiecznych Prusach*, Zapiski Historyczne, t. 82: 2017, z. 3, s. 7–29 (wersja ang.: *Qui bona fide a non domino emit. Justinian's Digest as the legal reference point in a conflict between the urban municipality and its ruler in the Late Middle Ages*, Zapiski Historyczne, t. 82: 2017, z. 3, s. 7–30).
 14. Kwiatkowski Krzysztof, *Kapitulacje załóg punktów umocnionych w wojnach pruskiej gałęzi zakonu niemieckiego z Litwą od końca XIII do początku XV stulecia*, [w:] *Kapitulacje w dziejach wojen. Z dziejów wojskowości polskiej i powszechnej*, red. Andrzej Niewiński (Seria Homo Militans, t. V), Oświęcim 2017, s. 117–158.
 15. Kwiatkowski Krzysztof, *Wstęp historycznomilitarny*, [w:] Wigand von Marburg, *Cronica nova prutenica*, oprac. Sławomir Zonenberg, Krzysztof Kwiatkowski, Toruń 2017, s. 44–100.

c) omówienie celu naukowego/artystycznego ww. pracy/prac i osiągniętych wyników wraz z omówieniem ich ewentualnego wykorzystania.

1. Cele badań i przyjęta perspektywa badawcza

Podstawowym celem naukowym prac badawczych, których wyniki przedstawione zostały w ww. 15 publikacjach, wskazanych jako całościowe osiągnięcie naukowe, była analiza fenomenu militarnej aktywności człowieka w średniowiecznych Prusach od początku XIII do początku XVI stulecia. Był to okres, kiedy ten pierwotnie położony poza kręgiem łacińskiej *christianitas* obszar rozciągający się między dolną Wisłą a dolnym i środkowym biegiem Niemna został podporządkowany władzy zakonu niemieckiego (w tradycyjnej nomenklaturze polskiej określanego mianem ‘krzyżacki’) i w rezultacie włączony do zachodniej strefy kulturowej, a następnie ukształtowany politycznie, społecznie, gospodarczo oraz religijnie jako ‘kraj pruski’ (*Preußenland*). Nie tylko jednak wspomniane dopiero co aspekty charakteryzowały ten kraj jako wyodrębniony twór kulturowy. Także intensywna aktywność militarna i wszelkie sprawy militarne z nią związane kształtowane przez władze oraz społeczności mieszkające w Prusach w omawianym okresie były czynnikami, których oddziaływanie na inne przestrzenie kultury ludzkiej (w najszerszym rozumieniu tego słowa) nie sposób pominąć. Ten właśnie fakt był punktem wyjścia do podjęcia badań w tym zakresie. Aktywność militarna sama w sobie pozostaje z reguły istotnym fragmentem kultury,

zwłaszcza w społecznościach i w społeczeństwach przednowoczesnych, i dotyczy to również Prus. Badania nad tym fenomenem miały zatem nie tylko poszerzyć zakres wiedzy dotyczącej tego istotnego aspektu dziejów Prus w późnym średniowieczu, ale także przyczynić się do nieco lepszego zrozumienia całościowego funkcjonowania owego kraju w omawianym okresie.

Tematyka spraw militarnych w Prusach w XIII – pocz. XVI w. stanowi w swoim konkretnym historycznym i regionalnym przejawie rozległy i złożony przedmiot badawczy. Był on zresztą w różnych fragmentach podejmowany w dotychczasowej historiografii – mniej lub bardziej bezpośrednio. Wśród wcale licznych grona uczonych analizujących wielorakie zagadnienia szczegółowe przywołać trzeba m.in. Johannesa Voigta, Lotara Webera, Mariana Biskupa, Friedricha Benninghovea, Svena Ekdahla, Andrzeja Nadolskiego, Andrzeja Nowakowskiego, Jana Ptaka oraz Sławomira Józwiaka¹. Wymienieni historycy i archeolodzy-bronioznawcy tworzą grupę uczonych o najrozleglejszym dorobku w omawianym tu zakresie. Jeszcze liczniejsze jest grono badaczy, którzy pewne wątki militarne dotyczące późnośredniowiecznych Prus podejmowali na marginesie swoich głównych nurtów badań,

¹ Johannes Voigt, *Geschichte Preussens von den ältesten Zeiten bis zum Untergange der Herrschaft des Deutschen Ordens*, Bd. VI: *Die Zeit des Hochmeisters Konrad von Jungingen von 1393 bis 1407. Verfassung des Ordens und des Landes*, Königsberg 1834, s. 674–684; Lotar Weber, *Preussen vor 500 Jahren in culturhistorischer, statistischer und militärischer Beziehung nebst Special-Geographie*, Danzig 1878, s. 602–688; Marian Biskup, *Gdańska flota kaperska w okresie wojny trzynastoletniej 1454–1466* (Biblioteka Gdańska, Seria Monografii, nr 3), Gdańsk 1953; idem, *Trzynastoletnia wojna z Zakonem Krzyżackim 1454–1466*, Warszawa 1967; idem, „Wojna Pruska” czyli wojna Polski z zakonem krzyżackim z lat 1519–1521. *U źródeł sekularyzacji Prus Krzyżackich*, Olsztyn 1991; idem, *Grunwaldzka bitwa. Geneza – przebieg – znaczenie – tradycje* (Panorama dziejów Polski. Fakty i mity), Warszawa 1991; idem, *Wojny Polski z Zakonem Krzyżackim (1308–1521)*, Gdańsk 1993; Friedrich Benninghoven, *Die Gotlandfeldzüge des Deutschen Ordens 1398–1408*, *Zeitschrift für Ostforschung*, Jg. 13: 1964, H. 3, s. 421–477; idem, *Zur Technik spätmittelalterlicher Feldzüge im Ostbaltikum*, *Zeitschrift für Ostforschung*, Jg. 19: 1970, H. 4, s. 631–651; idem, *Die Burgen als Grundpfeiler des spätmittelalterlichen Wehrwesens im preußisch-livländischen Deutschordenstaat*, [w:] *Die Burgen im deutschen Sprachraum. Ihre rechts- und verfassungsgeschichtliche Bedeutung*, hrsg. v. Hans Patze (Vorträge und Forschungen, Bd. XIX, Tl. I), Sigmaringen 1976, s. 565–601; Sven Ekdahl, *Der Krieg zwischen dem Deutschen Orden und Polen-Litauen im Jahre 1422*, *Zeitschrift für Ostforschung*, Jg. 13: 1964, H. 4, s. 614–651; idem, *Die „Banderia Prutenorum” des Jan Długosz – eine Quelle zur Schlacht bei Tannenberg 1410. Untersuchungen zu Aufbau, Entstehung und Quellenwert der Handschrift. Mit einem Anhang: Farbige Abbildungen der 56 Banner, Transkription und Erläuterungen des Textes* (Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Philologisch-historische Klasse, Dritte Folge, Nr. 104), Göttingen 1976; idem, *Die Schlacht bei Tannenberg 1410. Quellenkritische Untersuchungen*, Bd. 1: *Einführung und Quellenlage* (Berliner Historische Studien, Bd. 8, Einzelstudien I), Berlin 1982 (tłum. pol.: *Grunwald 1410. Studia nad tradycją i źródłami*, tłum. Maciej Dorna, Kraków 2010); Andrzej Nadolski, *Grunwald. Problemy wybrane* (Rozprawy i Materiały Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie, nr 115), Olsztyn 1990; Andrzej Nowakowski, *Uzbrojenie wojsk krzyżackich w Prusach w XIV w. i na początku XV w.* (Acta Archeologica Lodziensia, Nr 29), Łódź 1980 (wersja anglojęzyczna: *Arms and armour in the medieval Teutonic Order's State in Prussia* (Studies on the History of Ancient and Medieval Art of Warfare, vol. II), Łódź 1994); Jan Ptak, *Wojskowość średniowiecznej Warmii* (Rozprawy i Materiały Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie, nr 172), Olsztyn 1997; Sławomir Józwiak, *Wywiad i kontrwywiad w państwie zakonu krzyżackiego w Prusach. Studium nad sposobami pozyskiwania i wykorzystywaniem poufnych informacji w późnym średniowieczu*, Malbork 2004.

często wnosząc niezaprzeczalny i wartościowy wkład i na tym polu².

Wobec powyższego można byłoby zatem postawić wręcz pytanie o zasadność dalszego zajmowania się zagadnieniami aktywności militarnej człowieka i szerzej sprawami militarnymi w Prusach między pocz. XIII a pocz. XVI w. Uzasadnienia trzeba szukać nie tylko w przedmiocie badań, w odniesieniu do którego nadal można wskazać wiele aspektów słabo rozpoznanych lub wręcz niezbadanych. Potrzeba prowadzenia nowych analiz na tym polu ukazuje się także wówczas, kiedy zacznie się stawiać nowe pytania badawcze i spoglądać na poznane już zagadnienia z innej bądź szerszej perspektywy.

W przeprowadzonych badaniach chodziło więc z jednej strony o wskazanie na aspekty i zagadnienia szczegółowe, które wcześniej nie były podejmowane bądź zbyt słabo akcentowane, a z drugiej o nowe spojrzenie na kwestie już badane, ale wymagające ponownej analizy. Nie mniej ważne było również dążenie do dokonania pewnego zbilansowania dotychczasowego stanu wiedzy. Za tym wszystkim stała podstawowa kwestia tzw. systemowości struktur militarnych w Prusach pocz. XIII – pocz. XVI w. Jednym z celów podejmowanych badań była więc próba odpowiedzenia na pytanie, czy różnorodne zjawiska, instytucje, praktyki, zwyczaje, formuły organizacyjne i ciągi aktywności militarnej człowieka w tym kraju były na tyle mocno ze sobą powiązane, by można było mówić o ‘systemie militarnym Prus’. Czy zakon niemiecki jako główny (choć nie jedyny) czynnik polityczny i militarny w Prusach zdołał w taki sposób zaaranżować i zorganizować sprawy militarne w kraju, że nabrały one z biegiem dekad owego systemowego charakteru, który powodował, że poszczególne jego elementy funkcjonowały lepiej aniżeli gdyby owych systemowych

² Przykładowo: Carl A. Lückerath, *platendinst*, [w:] *Preußische Landesgeschichte. Festschrift für Bernhart Jähnig zum 60. Geburtstag*, hrsg. v. Udo Arnold, Mario Glauert, Jürgen Sarnowsky (Einzelschriften der Historischen Kommission für ost- und westpreußische Landesforschung, Bd. 22), Marburg 2001, s. 205–217, ostatnio zaś m.in.: Dieter Heckmann, *Wäppner der Witwe und der Seefahrer selbst: Aufgebote aus dem Elbinger Kriegsbuch von 1383 bis 1409*, [w:] *Beiträge zur Militärgeschichte des Preussenlandes von der Ordenszeit bis zum Zeitalter der Weltkriege*, hrsg. v. Bernhart Jähnig (Tagungsberichte der Historischen Kommission für ost- und westpreußische Landesforschung, Bd. 25), Marburg 2010, s. 75–87; Grischa Vercamer, *Man darf die schafenden Hunde nicht wecken. Die militärische, soziale und politische Bedeutung der Freien im östlichen Ordensland Preußen für den Deutschen Orden*, [w:] *Beiträge zur Militärgeschichte des Preussenlandes von der Ordenszeit bis zum Zeitalter der Weltkriege*, hrsg. v. Bernhart Jähnig (Tagungsberichte der Historischen Kommission für ost- und westpreußische Landesforschung, Bd. 25), Marburg 2010, s. 53–74; idem, *Die Freien im Deutschordensland Preußen als militärischer Rückhalt Ende des 14. – Anfang des 15. Jahrhunderts*, [w:] *Tannenberg – Grunwald – Žalgiris 1410. Krieg und Frieden im späten Mittelalter*, hrsg. v. Werner Paravicini, Rimvydas Petrauskas, Grischa Vercamer (Deutsches Historisches Institut Warschau. Quellen und Studien, Bd. 26), Wiesbaden 2012, s. 175–189; Michał Targowski, *Zasady wymiaru powinności wojskowych z dóbr rycerskich w komturstwie gdańskim w XIV–XV wieku*, *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*, t. 64: 2004, s. 171–201; idem, *Na prawie polskim i niemieckim. Kształtowanie się ziemskiej własności szlacheckiej na Pomorzu Gdańskim w XIII–XVI wieku* (Szlachta i ziemiaństwo na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej), Warszawa 2014; Andrzej Gierszewski, *Organization of Teutonic military infrastructure on Curonian Spit from 1283 A.D. up to 1525 A.D.*, *Acta Historica Universitatis Klaipediensis*, t. 15: 2007, s. 9–24.

powiązań między nimi nie było? Nie trzeba wyjaśniać, iż za tymi pytaniami stała równie ważna kwestia oceny funkcjonowania pruskiej gałęzi zakonu niemieckiego w aspekcie militarnym.

Wspomniane wyżej rozszerzenie perspektywy badawczej polegało na tym, iż przestrzeń aktywności militarnej człowieka została zakreślona szerzej aniżeli w przeważającym w polskiej historiografii ujęciu funkcjonującym w ramach tzw. historii wojskowości (przez część uczonych określanej także mianem 'wojskowej'). Obok zagadnień związanych z organizacją wojska, uzbrojeniem, praktyką walki kolektywnej (określaną często tradycyjnie jako 'sztuka wojenna'), jak również badań mieszczących się w „klasycznym” nurcie 'historii wojen', mających na celu opis i analizę przebiegu poszczególnych konfliktów zbrojnych, podjęta została również próba równoczesnego uwzględnienia wymiaru mentalnego aktywności militarnej, tzn. sfery pojmowania, wyobrażeń, wartościowania i nadawania sensu przez człowieka tejże aktywności. Ta poszerzona perspektywa badań nad całokształtem fenomenu militarnej aktywności człowieka nawiązuje bezpośrednio do rozwijanej od ponad trzech dekad w kręgu historiografii anglo-saskiej, niemieckojęzycznej i frankofońskiej tzw. nowej historii militarnej ('new military history')³. W takim ujęciu określenie 'wojskowość' można byłoby zastąpić terminem 'militarność', jako obejmującym rozleglejszą paletę zjawisk odnoszących się nie tylko do działań zbiorowości ludzkich tworzących mniej lub bardziej stałe wojska oraz ich przygotowywania i organizowania, ale także do wszelkiego rodzaju relacji i odniesień, jakie ludzie wytwarzają względem tego rodzaju działań. Oczywiście owo rozszerzenie spektrum badań nie oznacza rezygnacji z zagadnień dotychczas podejmowanych, ani tym bardziej jakiegokolwiek ich deprecjonowania. Poszerzenie kwestionariusza i perspektywy badawczej nie spowodowało, że zagadnienia, które można określić mianem „klasycznych” zostały wypchnięte poza spektrum moich zainteresowań.

Zgodnie z dominującym pojmowaniem nauki historycznej jako systemu wiedzy podlegającego zarówno stałej rozbudowie i poszerzaniu, jak również poddawanego ciągłym (re)interpretacjom, moim zamierzeniem nie było bynajmniej „wyczerpanie problematyki” czy „zamknięcie tematu”. Każde kolejne pokolenie badaczy posiada etycznie uzasadnione prawo zaproponowania własnej interpretacji ludzkiej przeszłości w każdym jej dowolnym, większym bądź mniejszym fragmencie.

Stosownie do ogólnej koncepcji zaprezentowanej powyżej, w badaniach, których

³ Por. Thomas Kühne, Benjamin Ziemann, *Militärsgeschichte in der Erweiterung. Konjunkturen, Interpretationen, Konzepte*, [w:] *Was ist Militärsgeschichte?*, hrsg. v. Thomas Kühne, Benjamin Ziemann (Krieg in der Geschichte, Bd. 6), Paderborn–München–Wien–Zürich 2000, s. 9–46.

wyniki zostały przedstawione we wskazanych tu 15 opracowaniach, zostały zastosowane trzy zasadnicze ujęcia podejmowanej problematyki. Pierwszym i dominującym było ujęcie strukturalne polegające na poszukiwaniu przede wszystkim społecznych zasad, podstaw, norm oraz instytucji warunkujących i określających sferę aktywności militarnej człowieka i spraw militarnych w Prusach. Drugie dotyczyło analizy wydarzeniowej niektórych fragmentów tejże aktywności, tj. konkretnych konfliktów zbrojnych. Trzecie wreszcie kierowało się ku zagadnieniom mentalnym, a zatem sposobów i uwarunkowań samoodnoszenia się człowieka do własnej aktywności militarnej oraz form wyrażania tychże relacji. W dalszej części referatu zaprezentowane zostały wybrane wyniki badań, które mogą zostać uznane za najistotniejsze poznawczo tudzież najsilniej skłaniające do dalszej dyskusji, zwłaszcza w kontekście postawionych na wstępie pytań badawczych.

2. Aspekty strukturalne

W odniesieniu do wymiaru strukturalnego spraw militarnych w Prusach w omawianym okresie punktem wyjściowym badań było wypracowane w dysertacji (2009 r.) ujmowanie rzeczywistości społecznej kraju z perspektywy jego politycznego zwierzchnika, jakim była korporacja zakonu niemieckiego. Aż do połowy XV w. była ona głównym organizatorem aktywności militarnej mieszkańców Prus, jak również głównym czynnikiem kształtowania uwarunkowań o charakterze strukturalnym na płaszczyźnie militarnej. W książce *Wojska zakonu niemieckiego w Prusach (1230–1525)* (nr 12) będącej próbą kompleksowego ujęcia problematyki, a zarazem podsumowania dotychczasowego stanu wiedzy, wskazałem na kilka aspektów owej roli zakonu niemieckiego, które dotychczas nie były dostrzegane lub nie poświęcano im należytej uwagi. O ile w starszej literaturze przedmiotu traktowano Zakon przede wszystkim jako siłę wojskową o dużym potencjale militarnym, zdolną w ciągu XIII w. podporządkować sobie autochtoniczne społeczności Prus wyłącznie dzięki własnym wysiłkom, o tyle przeprowadzone analizy skłoniły mnie do znacznie większego podkreślenia militarnego znaczenia wojsk krzyżowych, które do lat 70. XIII w. dość regularnie przybywały nad dolną Wisłę na pomoc Zakonowi. Wojska krzyżowe przyczyniały się również do transferu wiedzy, umiejętności i techniki w zakresie militarnym z regionów położonych bliżej przyatlantyckich centrów kulturowych i cywilizacyjnych. W tym kontekście podkreśliłem zatem obok niewątpliwego czysto militarnego potencjału korporacji zakonnej także jej umiejętności organizatorskie, wskazując, że Zakon był w tym czasie przede wszystkim skutecznym i efektywnym ‘organizatorem wojny’ z poganami. Organizowanie to –

w odróżnieniu od ówczesnej praktyki w sąsiednich krajach – polegało wówczas nie tyle na zbieraniu kontyngentów zbrojnych z terenów podlegających własnej władzy, ale na odpowiednim zarządzaniu licznymi grupami zbrojnymi (oddziałami i całymi wojskami) przybywającymi do Prus z zewnątrz. Grupy takie do momentu pojawienia się na miejscu pozostawały dla Zakonu zupełną niewiadomą, zaś już w trakcie pobytu w Prusach stanowiły niezwykle różnorodny i trudno sterowalny konglomerat zbrojnych o różnym pochodzeniu geograficznym, mających różne zwyczaje etniczne i mówiących różnymi językami. Dlatego też stopień trudności w nadawaniu im cech w miarę zwartych kontyngentów zbrojnych poddających się naczelnej kontroli kierownictwa zakonnego był znaczny i wymagał dużych umiejętności w zakresie organizowania i zarządzania. W tzw. wojnie litewskiej w XIV w. (do 1398/1404 r.) ten „managementowski” aspekt aktywności militarnej Zakonu zmienił w dużym stopniu swoją postać, bowiem organizowanie wojsk na wyprawy wojenne opierało się wówczas w pierwszym rzędzie o ludność krajową podlegającą zwierzchnictwu Zakonu, zaś kontyngenty krzyżowców-‘gości’ z krajów Europy Zachodniej, Południowej i Środkowej nie odgrywały już tak dużej roli militarnej, na co wskazałem zarówno w przywoływanej wyżej książce *Wojska zakonu niemieckiego w Prusach (1230–1525)*, jak również we *Wstępie historycznomilitarnym* (nr 15) do nowego wydania kroniki Wiganda von Marburg. Podobnie wysoką efektywność zarządzania kontyngentami zbrojnymi wykazała korporacja zakonna u progu wojny domowej w Prusach (tzw. wojny trzynastoletniej 1454–1466), kiedy w ciągu roku (jesień 1454 – jesień 1455) przy użyciu głównie dużej liczby mniejszych i większych oddziałów najemnych z Czech, Śląska, Moraw, Pomorza, Brandenburgii i Saksonii była ona w stanie odzyskać około 2/3 kraju, wiosną i latem 1454 r. w zasadzie w całości straconego na rzecz Związku Pruskiego i wspierającego go króla Polski.

Ważnym efektem kompleksowych badań nad aktywnością militarną pruskiej gałęzi zakonu niemieckiego są ustalenia dotyczące jej potencjału adaptacyjnego do zastanych i zmieniających się warunków militarnych w skali całego kraju pruskiego. Na ów potencjał adaptacyjny składają się dwa główne aspekty: absorpcyjny i akomodacyjny. Po pierwsze chodzi o umiejętności przejmowania przez Zakon lokalnych praktyk i zwyczajów w zakresie spraw militarnych, po drugie zaś o zdolność do przystosowywania swoich działań do nowych okoliczności, zjawisk i warunków, występujących zarówno w kraju, jak i w sąsiedztwie.

Jeśli chodzi o ów pierwszy aspekt, to już w dysertacji w 2009 r. wskazałem na organizację północno-wschodnich obrzeży kraju, gdzie Zakon pod koniec XIII w. stworzył dwa rejony stałego osadnictwa o militarnym charakterze, mianowicie

Skalowów/Szalweńczyków oraz Kuronów, którzy asygnowali na potrzeby Zakonu grupy zbrojnych zorganizowanych wedle struktur zbliżonych do związków drużynniczych, a więc stanowili siłę zbrojną pozyskiwaną w oparciu o zastane przez Zakon w kraju pruskim autochtoniczne elementy ustroju społecznego. Dalsze badania ukazały także inne zjawiska o podobnym charakterze. I tak na przełomie XIV/XV w. kierownictwo zakonne było w stanie zorganizować w tzw. Prusach Dolnych osadnictwo grup tatarskich z jeńców wziętych do niewoli podczas wypraw litewskich lub czarnomorskich. Grupy te funkcjonowały co najmniej do końca 2. dekady XV w. i miały najprawdopodobniej konkretne znaczenie w zakresie hodowli koni oraz wytwarzania kompozytowych łączysek (oraz łuczysk). Fenomen ten przedstawiony został detalicznie w artykule *The Muslim People of Desht-i Qipchaq in Fifteenth-Century Prussia* (nr 9). Kompleksowe badania nad sprawami militarnymi zakonu niemieckiego ukazały znacznie większą liczbę podobnych zapożyczeń – wymienię tu gwoili egzemplifikacji: hodowlę lokalnej rasy prusko-bałtyjskiej koni pociągowych i wierzchowych zwanych ‘szwaikami’, eksploatację lokalnych rodzajów jednostek nawodnych, jak tzw. statki wiślane oraz nasuty, a także dobrze znaną już starszej literaturze eksploatację szeregu miejscowych lub regionalnych rodzajów uzbrojenia (m.in. sulica, pancerz lamelkowy, łuk refleksyjny, pawężka jeździecka). Zostały one całościowo przedstawione w książce *Wojska zakonu niemieckiego w Prusach (1230–1525)*. Wszystkie przypadają chronologicznie na okres do początków XV stulecia. Dla kolejnych 100 lat funkcjonowania pruskiej gałęzi zakonu trudno znaleźć podobnie dużą liczbę tego rodzaju fenomenów. Przyczyn tego stanu rzeczy należy szukać z jednej strony w znacznie już posuniętym u progu XV w. stadium procesu budowy pod władczym przewodnictwem Zakonu stosunków społeczno-politycznych i gospodarczych, co powodowało, iż kraj pruski w tym czasie miał już charakter tworu ukształtowanego, a zatem mniej apsorpcyjnego aniżeli w fazie kształtowania. Z drugiej strony w XV w. nadal istniały teoretyczne możliwości interpolacji zapożyczeń z krajów sąsiednich, tym bardziej, że kraje te (Polska, Litwa) znajdowały się wówczas w konflikcie militarnym z Zakonem, a zatem w relacji teoretycznie katalizującej tego rodzaju zjawiska na płaszczyźnie militarnej. Jak się wydaje, sąsiedzi nie mieli jednak Zakonowi i jego pruskim poddanym w tej sferze niczego do zaoferowania, co uznane byłoby za atrakcyjne.

Jako bardziej długotrwały należy określić potencjał akomodacyjny Zakonu, aczkolwiek z kolei jego poziom w porównaniu z potencjałem absorpcyjnym wydaje się być w ogólności nieco niższy. Również i te zagadnienia zostały przeanalizowane i ukazane w książce *Wojska zakonu niemieckiego w Prusach (1230–1525)*. Stosunkowo szybko po

przybyciu do Prus korporacja zakonna zdołała adoptować *know-how* budowy murowanych zamków do lokalnych potrzeb, możliwości i warunków topograficznych, czego efektem było ukształtowanie się praktyki wznoszenia stosunkowo nieskomplikowanych morfologicznie, a dostosowanych do lokalnej sytuacji terenowej ceglanych i ceglano-kamiennych warowni. Z kolei w końcu XIV stulecia w sytuacji zwiększania się udziału kontyngentów najemnych w wojskach zakonu niemieckiego ten ostatni dość szybko wyszedł naprzeciw związanej z tym potrzebie stworzenia większych umocnionych przestrzeni kwaterunkowych, rozbudowując bądź przebudowując niektóre zamki (np. Bytów, Człuchów). Również prowadzona począwszy od końca 1. ćw. XV w. rozbudowa niektórych dzieł fortyfikacyjnych polegająca na uzupełnianiu dotychczasowych elementów obronnych o nowe, tzw. bastejowe, umożliwiające efektywniejsze i intensywniejsze zastosowanie w obronie artyleryjskiej broni pirobalistycznej, musi być traktowana jako wyraz owego potencjału przystosowawczego. W tym przypadku wykazywał go nie tylko Zakon (umocnienia Malborka), ale także biskupi warmińscy (zamek reszelski), czy miasta (Gdańsk, Grudziądz, Braniewo). W silnie rozwiniętej sieci hydrologicznej kraju pruskiego kierownictwo zakonne już XIII w. dostrzegło nie tyle przeszkodę w ofensywnych działaniach wojennych, co raczej środek szybkiego i bardziej efektywnego transportu, przede wszystkim zaopatrzenia i materiałów militarnych, ale również koni i zbrojnych. Praktyka ta rozwinięta została zwłaszcza w XIV stuleciu podczas ponadwiekowej konfrontacji militarnej z litewskimi władcami (ten fenomen analizowałem również we *Wstępie historycznomilitarnym* do edycji kroniki Wiganda von Marburg). W końcu 2. dekady XVI w. mimo politycznego, a zwłaszcza finansowego osłabienia Zakon był w stanie zorganizować w Królewcu efektywną produkcję dział brązowych wedle najnowszych rozwiązań technicznych i technologicznych, sprowadzając grupę puszkarzy z Pragi, i tworząc tym samym okazały park artyleryjski przygotowywany do wojny z Królestwem Polskim – równo 25 lat po działaniach artylerii Karola VIII w Italii. Podane tu przykłady, stanowiące jedynie fragment szerszego zjawiska, dają się łatwo zwielokrotnić. Dotyczą one jednak zasadniczo bądź to elementów strukturalnych bądź aspektów technicznych, w znacznie mniejszym stopniu praktyki pola walki. W odniesieniu do tej kwestii przeprowadzone badania wskazały na niższy poziom potencjału akomodacyjnego. I tu wprawdzie można przywołać efektywne działania. Jak ukazane zostało to w monografii *Wojska zakonu niemieckiego w Prusach (1230–1525)*, kierownictwo zakonne potrafiło w XIV w. utrzymywać w organizowanych przez siebie wojskach, wbrew zachodnioeuropejskim tendencjom, przeważającą liczbę średniozbrojnej jazdy przeznaczoną do różnorodnych zadań

(w konfrontacji ze specyficznym przeciwnikiem litewskim i ruskim prowadzonej z reguły w trudnych warunkach geograficzno-topograficznych), a nie tylko do przełamującego, frontalnego uderzenia, jak konnica ciężkozbrojna na Zachodzie. W początkach lat 30. XV w. umiało zaadoptować praktykę husycką, organizując w ramach wojska przygotowywanego do wojny z Królestwem Polskim warowny tabor. Potrafiło również – jak pokazałem to szczegółowo w artykule *Kapitulacje załóg punktów umocnionych w wojnach pruskiej gałęzi zakonu niemieckiego z Litwą od końca XIII do początku XV stulecia* (nr 14) – w latach 80. XIV stulecia zintensyfikować aktywność oblężniczą w trakcie wypraw litewskich, by w zmienionej wówczas sytuacji politycznej w Wielkim Księstwie Litewskim spróbować wprowadzić na tamtejszy tron własnych kandydatów, umocnić ich władzę (czego podstawą były m.in. murowane zamki, które należało uprzednio zdobyć) i tym samym uzyskać realne wpływy w tym kraju. Jednak wszystkie te zjawiska przytłacza niezwykła, zdumiewająca wręcz, dominująca nad wszystkimi przebłyskami chwilowych zmian inercyjność praktyki militarnej w trakcie ponad 100-letniego konfliktu z władcami litewskimi (od końca XIII w. do 1398/1404 r.). Polega ona na prowadzeniu przedsięwzięć militarnych wedle kilku wypracowanych jeszcze w XIII w. a następnie niezmiennych schematów, z których najczęściej stosowanym były akcje niszczące, podobne do angielskich *chevauchées*. Fenomen ten ukazałem, obok przywoływanych w tym akapicie prac również w studium komentującym do edycji tzw. elbląskiej księgi wojennej (*Einleitung: Heerzüge unter Elbinger Beteiligung (1383–1409)*) (nr 7). Być może przyszłe badania ukażą bardziej „dynamiczny” obraz tego aspektu wojskowości Zakonu, jednak dotychczas przeanalizowane źródła i dokonane interpretacje wskazują na taką właśnie daleko idącą inercyjność praktyki militarnej tej korporacji. I nie zmienia tego przywołany wyżej fenomen chwilowej intensyfikacji oblężeń w latach 80. XIV w. Trudno też wskazać na jakiegokolwiek tendencje modyfikacji praktyki wojennej Zakonu w tzw. wojnach polskich 1. poł. XV w., abstrahując od zauważonej już w starszej literaturze pogrunwaldzkiej tendencji do unikania walnej batalii.

W odniesieniu do zagadnień podstaw społecznych organizacji militarnej kraju pruskiego badania kontynuowane przeze mnie w tym zakresie po obronie dysertacji podkreśliły przede wszystkim znaczenie miast i wystawianych przez nie kontyngentów miejskich. W artykule *Die militärische Funktion der Städte unter der Herrschaft des Deutschen Ordens in Preußen (vom 13. bis zum Anfang des 15. Jh.)* (nr 1) uwypukliłem znaną już wcześniejszej historiografii opinię o dużym znaczeniu miast w początkowej fazie budowy zrębów władzy zakonu niemieckiego w Prusach, także jako punktów oparcia

militarnego w trakcie walk ze społecznościami pruskich autochtonów w XIII w. Miasta nie tylko jednak stanowiły obiekty obronne, miejsca koncentracji zaopatrzenia i materiałów militarnych, czy wreszcie zbierania wojska na wyprawę, ale także od samego początku dostarczały własnych kontyngentów zbrojnych. Pogłębione badania wskazały, iż w tym ostatnim aspekcie po „uspokojeniu” kraju pruskiego, tj. w końcu XIII w., między przynajmniej niektórymi miastami a Zakonem pojawiły się animozje prowadzące do konfliktów, których przedmiotem był zakres geograficzny asygnowania miejskich kontyngentów do wojsk zakonnych. Stosunkowo dobrze poświadczony źródłowo i dokładnie przeanalizowany w osobnym artykule przypadek Elbląga (*Qui bona fide a non domino emit. Digesta justyniańskie jako prawny punkt odniesienia w sporze gminy miejskiej z władcą zwierzchnim w późnośredniowiecznych Prusach*) (nr 13) pokazał, iż po pacyfikacji Prus miastom z reguły zależało na utrzymaniu dotychczasowej, wypracowanej jeszcze w 1. połowie XIII w. formuły wysyłania własnych oddziałów jedynie do ‘obrony ojczyzny’, tj. kontrolowanych przez Zakon obszarów Prus, jak również decydowania, kiedy taka potrzeba ma miejsce. Tymczasem Zakon dążył do rozciągnięcia zakresu świadczenia powinności militarnych przez miasta również poza kraj pruski, co w sytuacji zarysowującej się już w latach 80. XIII w. konfrontacji z litewskimi kunigasami miało dla niego zasadnicze znaczenie. Zapewne z uwagi na swoją pozycję władcą udało mu się w początkach XIV w. to osiągnąć. Od tego momentu potencjał militarny miast, zwłaszcza dużych ośrodków, mógł być wykorzystany przez władzę zwierzchnią również w tzw. wojnie litewskiej, daleko poza Prusami. Fakt, iż Zakon był w stanie zmusić miasta na dłuższą metę do większego wysiłku militarnego, pokazuje jego zdolność kreowania nowych struktur militarnych na przełomie XIII/XIV w.

Wypada zauważyć, że w dotychczasowych pracach dotyczących w jakimś zakresie zagadnienia podstaw społecznych wojskowości Prus w pocz. XIII – pocz. XVI w. podkreślano przede wszystkim rolę kontyngentów ziemskich, tj. tych asygnowanych do wojska zakonnego przez posiadaczy majątków ziemskich (rycerzy i giermków (w pruskim zwyczaju nazewniczym tzw. knechtów)). Dokładnie przeanalizowany *casus* Starego Miasta Elbląga (dla którego historyk dysponuje najlepszą jakościowo spośród wszystkich miast pruskich bazą źródłową) ukazał przede wszystkim wysoką częstotliwość udziału kontyngentów tej gminy w przedsięwzięciach militarnych Zakonu w końcu XIV i w 1. dekadzie XV w. (wyniki tych analiz zaprezentowane zostały w przywołanym już studium: *Einleitung: Heerzüge unter Elbinger Beteiligung (1383–1409)*). Intensywność angażowania

się Starego Miasta Elbląga w sprawy militarne władcy zwierzchniego była znacznie wyższa, aniżeli w przypadku posiadaczy ziemskich, zwłaszcza z obszarów tzw. Prus Górnych, ziemi chełmińskiej i Pomorza Wschodniego. Przeanalizowany w innym artykule przypadek Chełmna z lat 30. XV w. (Auf die reyse ken Danczke. *Chełmińska zapiska dotycząca kontyngentu wojskowego – przyczynek do zagadnień wojskowości miejskiej strefy bałtyckiej w późnym średniowieczu*) (nr 8) pokazał w zasadzie te same tendencje, aczkolwiek wskazał wyraźnie, że w wymiarze kwantytatywnym (np. liczby zbrojnych, kosztów asygnacji kontyngentu) partycypacja mniejszych miast pruskich w aktywności militarnej Zakonu była znacznie ograniczona w porównaniu z ośrodkami dużymi i bogatymi. Okazało się zarazem, iż możliwości militarne miast w zakresie wystawiania własnych kontyngentów zbrojnych nie były determinowane wyłącznie ich wielkością (tj. potencjałem demograficznym), ale zależały w dużej mierze od charakteru przedsięwzięcia militarnego, zakresu geograficznego działań oraz kosztów finansowych warunkowanych silnie przez ten ostatni czynnik. Duże znaczenie kontyngentów miejskich ukazuje m.in. wyprawa letnia do Prus Górnych w lecie 1410 r. (szczegółowa analiza partycypacji miast w tym przedsięwzięciu zawarta została w autorskim rozdziale *Wyprawa letnia 1410 roku* w zbiorowej monografii *Wojna Polski i Litwy z zakonem krzyżackim w latach 1409–1411* (nr 4)). W książce *Wojska zakonu niemieckiego w Prusach (1230–1525)* zwróciłem także uwagę na rolę miast jako dostarczyciela stosunkowo licznych, a przy tym zorganizowanych i stosunkowo zwartych kontyngentów zbrojnych, co w ówczesnej praktyce każdorazowego organizowania wojska *ad hoc* od nowa na daną wyprawę znacząco usprawniało ten proces i zmniejszało partycypację członków korporacji zakonu niemieckiego, z punktu widzenia tej ostatniej zmniejszając koszty całego przedsięwzięcia. Pod tym względem miasta jawią się jako znacznie efektywniejsza podstawa społeczna wojsk aniżeli posiadacze ziemscy. Jednocześnie intensywna partycypacja miast w aktywności militarnej zakonu do lat 30. XV w. może być uznana za jedną z cech charakterystycznych dla Prus. W dopiero co przywołanej monografii wskazałem również na niedostatecznie dostrzegane, w zasadzie tylko sygnalizowane w dotychczasowej literaturze przedmiotu, funkcje miast w Prusach jako ośrodków produkcyjnych uzbrojenia i różnorodnego sprzętu militarnego, aczkolwiek te zagadnienia wymagają dalszych pogłębionych prac badawczych.

Jeszcze jeden, przy tym zweryfikowany w stosunku do opinii starszej historografii, aspekt funkcjonowania miast w Prusach w kontekście militarnym wydaje się istotny. Mianowicie analizy dotyczące oblężeń miast pruskich w 1. połowie XV stulecia w trakcie tzw. wojen polskich (zaprezentowane w przywołanym już artykule *Die militärische Funktion*

der Städte unter der Herrschaft des Deutschen Ordens in Preußen (vom 13. bis zum Anfang des 15. Jh.)) wskazały jednoznacznie, iż własny potencjał obronny ośrodków miejskich (poza kilkoma największymi) był niski, a stan ten uwidaczniał się jaskrawo w czasie działań podejmowanych w Prusach przez silne liczebnie wojska króla Polski (1410, 1414, 1422, 1433). Jest to konstatacja znacząco odbiegająca od opinii pojawiających się w starszej historiografii, wykazujących przy tym duży stopień ogólnikowości i opartych o upraszczające wyobrażenie miast warownych jako silnych punktów umocnionych. Ów niski potencjał obronny przytłaczającej większości miast pruskich wynikał albo z niewielkich rozmiarów fortyfikacji, albo z ich niedostatecznej rozbudowy technicznej, albo wreszcie niedostatecznego potencjału demograficznego danej gminy miejskiej, która nie była w stanie sama zorganizować efektywnej obrony własnych fortyfikacji. Nie oznaczało to jednak, iż miasta pruskie w ogóle nie odgrywały żadnej roli jako punkty umocnione. Decydującym czynnikiem w 1. poł. XV w. była z reguły współpraca z władcą zwierzchnim, tj. Zakonem, który dysponował kontyngentami własnej korporacji oraz oddziałami ziemskimi i najemnymi, którymi mógł znacząco (niekiedy nawet kilkakrotnie) poszerzyć obsadę umocnień miejskich, a tym samym zwiększyć potencjał obronny danego ośrodka. Najwymowniejszymi przykładami efektywności takich działań są zakończone sukcesem obrońców oblężenia Brodnicy w 1414 r. i Chojnic w 1433 r., zaś w tzw. wojnie trzynastoletniej długie, 34-miesięczne oblężenie miasta Malborka (1457–1460).

W XX-wiecznej historiografii pruskiej (i szerzej niemieckiej), jak również polskiej przez długi czas utrzymywał się pogląd (do dziś gdzieś jeszcze wyrażany) o nowoczesnym jak na późne średniowiecze charakterze władztwa (posługiwano się w tym kontekście powszechnie terminem ‘państwo’) stworzonego w XIII–XIV w. przez zakon niemiecki w Prusach, rzekomo wyprzedzającego pod względem spójności, stopnia centralizacji i efektywności funkcjonalnej swoją epokę. W odniesieniu do spraw militarnych elementem tego obrazu było przeświadczenie historyków o całkowitym monopolu Zakonu w XIV i w 1. poł. XV w. na aktywność militarną (tj. zbieranie zbrojnych, budowę fortyfikacji, podejmowanie i prowadzenie przedsięwzięć militarnych) oraz o pełnej jego kontroli nad wszelkimi działaniami o militarnym charakterze. Ów ‘monopol na sprawy militarne’ traktowany był właśnie jako jeden z wyrazów „nowoczesności” tego politycznego tworu, rzekomo upodabniając go do typu wczesnonowożytnego państwa zachodnioeuropejskiego. Problematyka ta poddana została gruntownej analizie w studium *Kulturelle Bedingungen der militärischen Aktivität im Spätmittelalter: der Fall des Preußen(landes) unter der Herrschaft*

des Deutschen Ordens (nr 6). W rezultacie pogląd o ‘monopolu na sprawy militarne’ został poddany daleko idącej rewizji. O ile preponderancyjna pozycja Zakonu w Prusach, zarówno w wymiarze politycznym, jak i militarnym, nie podlega wątpliwościom, o tyle już nie sposób dłużej mówić o wyłącznej władzy Zakonu w sprawach militarnych w kraju pruskim, bowiem różnego rodzaju aktywność militarną prowadzili biskupi pruscy, kapituły pruskie, miasta, posiadacze ziemscy i wreszcie tzw. struterzy (ludzie mieszkający na obrzeżach zagospodarowanych obszarów Prus podejmujący mniej lub bardziej intensywną działalność łupieżczą na obszarach puszczańskich położonych na zewnątrz wspomnianych obrzeży). Jeśli w przypadku władztw duchownych Zakon miał znaczny zakres możliwości ewentualnej kontroli tej aktywności, to w odniesieniu do ‘struterów’ w XIII i XIV w., a także miast w XIV–XV w., oraz do części posiadaczy ziemskich w XV w. albo nie widział takiej potrzeby, albo też brakowało mu narzędzi, a przede wszystkim sił i środków, by taką kontrolę w pełni sprawować. Tak więc władza militarna Zakonu w Prusach jawi się w zasadzie w podobnych formach i przejawach, jak w innych tworach politycznych o ustroju monarszym okresu późnego średniowiecza. Bardzo daleko jej do opartej o biurokratyzujący się system administracyjny i fiskalny władzy militarnej centralizujących się monarchii XVI w., nie wspominając już o zmierzających ku formie absolutystycznej państwach XVII stulecia organizujących pierwsze stałe wojska, tj. armie. Najoczywistszym przejawem braku monopolu Zakonu na sprawy militarne w połowie XV w. jest zbrojny bunt miast i części posiadaczy ziemskich przeciwko korporacji zakonnej w 1454 r., który w ciągu kilku zaledwie tygodni zakończył się zlikwidowaniem zwierzchniej władzy Zakonu (w tym też jego władzy militarnej) właściwie w całym kraju (poza dwoma punktami umocnionymi).

Jeszcze w jednym aspekcie militarnym struktury stworzone pod nadzorem zakonu niemieckiego w Prusach nie zapowiadają, ani tym bardziej nie przypominają struktur militarnych wczesnonowożytnych państw zachodnioeuropejskich. Wbrew stosunkowo często spotykanym w literaturze przedmiotu i w historiografii pruskiej opinii o funkcjonowaniu w kraju pruskim systemu bądź systemów obronnych tworzonego bądź tworzonych przez szereg zamków wzniesionych w XIII i XIV w. przez Zakon, starałem się wykazać, że nie ma żadnych konkretnych przesłanek, ani tym bardziej poświadczeń źródłowych na rzecz takiej tezy. Szczegółowa analiza funkcji zamku w Bezlawkach przeprowadzona w artykule *(Wild)haus w Bezlawkach (Bayselauken, Bäslack) – uwagi na temat budownictwa warownego zakonu niemieckiego w późnośredniowiecznych Prusach* (nr 11), wykazała dobitnie, że nawet stosunkowo blisko położone względem siebie obiekty ufortyfikowane (w tym przypadku

Beżławki, Rastenburg (Kętrzyn) i Reszel) nie tworzyły systemu obronnego, tj. struktury defensywnej złożonej z kilku elementów, która byłaby w stanie spełniać przynajmniej jedną dodatkową funkcję (właśnie systemową) względem tych, które poszczególne elementy spełniają każdy z osobna. Dalsze badania nad poszukiwaniem ewentualnych zespołów punktów umocnionych w Prusach tworzących system obronny niewątpliwie są zasadne, aczkolwiek powinny dotyczyć lokalnych zbiorów budowli fortyfikacyjnych zarówno o zamkniętych obwodach warownych, jak i umocnień liniowych zlokalizowanych na stosunkowo niewielkich przestrzeniach. Nie wydaje się jednak, by zakon niemiecki i w tym aspekcie spraw militarnych mógł w Prusach stosować rozległe przestrzennie rozwiązania gdzie indziej znane dopiero z XVI, a zwłaszcza z XVII i XVIII w.

3. Aspekty wydarzeniowe

Wśród problematyki zaliczanej do tzw. historii wydarzeniowej, a więc w przypadku spraw militarnych historii konfliktów zbrojnych, w centrum zainteresowań znalazła się wojna zakonu niemieckiego z Królestwem Polskim i Wielkim Księstwem Litewskim w latach 1409–1411. O ile działania zbrojne w 1422, 1431–1435, 1454–1466, 1519–1521 r. zostały detalicznie przeanalizowane i przedstawione w starszej historiografii (głównie za sprawą Svena Ekdahla oraz Mariana Biskupa)⁴, o tyle w przypadku wydarzeń militarnych z 1409–1411 oraz 1414 r. sprawa ma się inaczej. W przypadku wojny 1409–1411 przestarzała i mocno zideologizowana praca Stefana M. Kuczyńskiego może być traktowana już tylko jako pomnik historiografii, podobnie jak jeszcze starsze monografie, zaś nowsze studia Svena Ekdahla, Andrzeja Nadolskiego oraz szeregu innych badaczy koncentrowały się właściwie wyłącznie nad problematyką grunwaldzką, podczas gdy nie jest to przecież jedyny temat związany z tym konfliktem. Tak więc w zbiorowej monografii wojny 1409–1411 r. zaprezentowałem w sześciu rozdziałach autorskich oraz dwóch rozdziałach napisanych z Adamem Szwedą całościowy obraz wyprawy letniej wojsk królewskich do Prus w 1410 r., a przede wszystkim całkowicie nowe i także możliwie całościowe spojrzenie na wydarzenia militarne rozgrywające się jesienią 1410 i zimą 1410/1411 r., wraz z analizą bezpośrednich następstw konfliktu oraz realizacji postanowień toruńskiego układu pokojowego (*Wojna Polski i Litwy z zakonem krzyżackim w latach 1409–1411*) (nr 4), które to zagadnienia w

⁴ Por. prace obu historyków przywołane w przyp. 1; oraz: Sven Ekdahl, „*Schiffskinder*“ *im Kriegsdienst des Deutschen Orden. Ein Überblick über die werbungen von Seeleuten durch den Deutschen Orden von der Schlacht bei Tannenberg bis zum Brester Frieden (1410–1435)*, [w:] *Kultur und Politik im Ostseeraum und im Norden 1350–1450*, red. Sven Ekdahl (Acta Visbyensia IV. Visby-symposiet för historiska vetenskaper 1971), Visby 1973, s. 233–274.

starszej literaturze znajdowały się w „głębokim cieniu Grunwaldu”. Z najważniejszych wyników tych studiów wymienić tu należy: a) wskazanie na nową trasę pochodu wojska wielkoksiążęcego z Litwy pod Czerwińsk, b) nowe propozycje interpretacji wydarzeń wojennych w Prusach Górnych poprzedzających bitwę grunwaldzką (między 9 a 14 lipca), c) weryfikację rzeczywistych strat wśród dostojników Zakonu w tej bitwie, które nie były tak przytłaczające, jak do niedawna uważano (zginęło 2/3 dostojników a nie „prawie wszyscy”), d) nowe ustalenia odnośnie trasy pochodu wojska koronnego i wojska wielkoksiążęcego z pobojuwiska w kierunku Malborka (m.in. częściowo odrębne trasy), e) podkreślenie rozległości i bardzo aktywnego charakteru działań oblężniczych wojsk królewskich pod Malborkiem, e) ukazanie rozległej skali wsparcia militarnego dla Zakonu od końca września do grudnia 1410 r. ze strony krzyżowców-‘gości’ pochodzących głównie z krajów niemieckojęzycznych oraz przez siły korporacji zakonnej z baliwatów w Rzeszy oraz w Italii, f) wskazanie na znacznie szerszy aniżeli dotychczas zespół różnorodnych następstw wojny dla Zakonu, z których za najistotniejsze uznane zostały nie następstwa polityczne, ale te mające miejsce w mentalnej sferze postrzegania władzy Zakonu w Prusach i pojmowania jej legitymizacji przez mieszkańców kraju.

W osobnej książce poświęconej przeglądowi licznych publikacji dotyczących bitwy grunwaldzkiej wydanych w „okołorocznym” okresie 2008–2015 (*Memoria continentum historiarum denotat. Bitwa pod Grunwaldem / Tannenbergiem / Žalgirisem 1410 w najnowszych badaniach*) (nr 10) dokonana została swoista rekapitulacja najnowszych badań nad starciem z 15 VII 1410 r. związanych zarówno z problemami poszczególnych wypadków bitewnych i wydarzenia bitewnego traktowanego jako całość, zagadnieniami organizacji wojsk i ich uzbrojenia, jak również kwestiami kierownictwa oraz praktyki wojennej, wreszcie także odnoszących się do problematyki źródłoznawczej i najnowszej fazy badań archeologicznych w rejonie pobojuwiska. Starłem się ukazać, iż optymistyczne i zarazem obiektywizujące nastawienie dawniejszych uczonych w kwestii możliwości „rekonstrukcji” bitwy grunwaldzkiej nie ma racji bytu, bowiem jak słusznie w mojej opinii argumentują współcześni badacze konfrontacji militarnych, tego rodzaju elementy ludzkiej przeszłości są na tyle złożonymi i intensywnymi fenomenami, że muszą one dla każdego uczonego samoświadomego ograniczeń epistemicznych i źródłowych pozostać w sferze tzw. rzeczy niejasnej, tj. nie do końca opisywalnej oraz nie w pełni dającej się wyjaśnić i zrozumieć. Konstatacja taka nie podważa bynajmniej zasadności dalszych badań nad bitwą grunwaldzką, ani nad żadnym innym starciem bitewnym z kręgu geograficznego Prus i

pruskiej gałęzi zakonu niemieckiego, o ile zaakceptuje się paradygmat historiograficzny, który nie rości sobie prawa do „dotarcia do prawdy” ani też nie żywi takich pretensji, lecz kontentuje się ambicją interpretowania przeszłości prowadzonego zgodnie z metodami wypracowanymi przez naukę historyczną i inne dyscypliny traktowane jako pomocnicze.

4. Aspekty mentalne

W ramach podjętych badań nad wojskowością średniowiecznych Prus przeanalizowanych zostało również szereg zagadnień dotyczących aspektów mentalnych aktywności militarnej człowieka w tym kraju, których oddziaływanie na struktury i konkretne ludzkie działania w tej sferze uznałem za istotne. Jednym z nich była „pograniczność”, czy raczej lepiej peryferyjność. Chodzi tu o kulturowy charakter kraju pruskiego, którego główną cechą, niewystarczająco dostrzeganą w dotychczasowych badaniach, było usytuowanie przez 2/3 badanego okresu (tj. około 200 lat) na obrzeżach łacińskiego kręgu kulturowego – łacińskiej *christianitas* – przy czym odnosi się to nie tyle do geograficznego, przestrzennego aspektu, co raczej do całego zbioru różnorodnych aspektów funkcjonowania mieszkańców Prus, a zatem dotykało ogólnie pojętej kultury, w tym mentalności. Wskazałem na ów fenomen peryferyjności, jako ważny czynnik warunkujący kształtowanie się i istnienie różnorodnych fenomenów społecznych, gospodarczych i mentalnych w osobnym artykule analitycznym (*Das Preußenland als (Grenz-)Raum des Kulturtransfers und der Kulturbegegnung*) (nr 3). W aspekcie militarnym do zjawisk generowanych w dużym stopniu przez peryferyjny charakter kraju pruskiego zaliczyłem omówiony już w literaturze bronioznawczej i wspomniany wyżej transfer kulturowy w zakresie uzbrojenia, co pozwala w mojej opinii lepiej zrozumieć jego charakter, a zwłaszcza przyczyny. Otóż obustronne zapożyczenia, w tym również te dokonane ze strony Zakonu i chrześcijańskich społeczności Prus, nie musiały wynikać z uwarunkowań technologicznych bądź technicznych, na co niekiedy wskazywano w starszej literaturze, ale w pierwszej mierze z powszechnej dostępności zapewnianej przez obecność w najbliższym sąsiedztwie społeczności autochtonicznych dysponujących praktycznym *know-how* w zakresie wytwarzania owego oręża. Ograniczało to bez wątpienia koszty budowy potencjału militarnego i stanowiło zarazem wspomniany już wyżej wyraz wysokich zdolności absorpcyjnych.

Ważnym aspektem badań nad sprawami militarnymi późnośredniowiecznych Prus pozostaje problematyka normatywnych podstaw czynności i powinności militarnych. W tym zakresie już dawno historiografia ukazała normy prawne dotyczące powinności militarnych

mieszkańców kraju pruskiego, w tym zwłaszcza posiadaczy ziemskich (rycerzy i giermków). Nowsze prace (m.in. Michała Targowskiego i Grischy Vercamera)⁵ wprowadziły do tego tematu wiele uściśleń i szczegółowych obserwacji dla niektórych regionów Prus. W książce *Wojska zakonu niemieckiego w Prusach (1230–1525)* zaprezentowałem kompleksowy obraz różnorodnych powinności militarnych i o militarnym znaczeniu. Brakowało natomiast do niedawna bliższego namysłu nad normatywnymi, i szerzej kulturowymi, podstawami czynności militarnych wykonywanych przez członków zakonu niemieckiego. Należało postawić pytanie o podstawy potencjału militarnego zakonu niemieckiego wyłącznie jako korporacji duchownej, niezależnie od jego władztwa krajowego w Prusach. Kwestia wydawała się tak oczywista, iż nikt wcześniej takiego pytania nie postawił. Problemowi temu starałem się bliżej przyjrzeć w artykule *Die Grundlagen des Militärdienstes im Deutschen Orden in Preußen (vom 13. bis Anfang des 15. Jahrhunderts)* (nr 5). Nie chodziło tu wyłącznie o prawo (w przypadku korporacji zakonnej było ono określone przez tzw. statuty zakonne), lecz również o normy nieformalne, a zatem zwyczaj oraz inne postacie kontroli społecznej. Przeprowadzone analizy pozwoliły na sformułowanie opinii, iż opisane w normach statutowych ‘posłuszeństwo’ pojmowane monastycznie, okazywane względem zwierzchników z wielkim mistrzem na czele (nie mające nic wspólnego z bezwarunkowym posłuszeństwem ukształtowanym w nowoczesnych organizacjach wojskowych) było zasadniczą normą formalną warunkującą postać wykonywanych przez braci zakonnych czynności militarnych. Drugą, nieformalną, było okazywane zwierzchnikom ‘poszanowanie’, tj. uznawanie ich powagi i znaczenia z uwagi na pełnioną funkcję w korporacji, trzecią zaś, również nieformalną, wyrażana wzajemnie przez współbraci ‘cześć’ rozumiana jako uznawanie wartości pojedynczego człowieka we wspólnocie zakonnej. Na tak ukształtowanym antropologicznym gruncie funkcjonowało w zakonie niemieckim dwojakie rozumienie ‘służby’, z jednej strony jako pełnionej przez ‘poszanowanych’ braci-urzędników względem podwładnych – określanej mianem *ministerium*, a z drugiej zaś jako wzajemnie świadczonej sobie przez członków korporacji ‘posługi’ – oznaczanej terminem *servicium*. Wszystkie te elementy występując równocześnie, stanowiły najważniejszy czynnik generujący i utrzymujący wewnętrzną spójność i zwartość korporacji zakonnej, co z kolei miało bezpośrednie przełożenie na efektywność wykonywanych przez nich indywidualnych i zbiorowych czynności militarnych.

Również zagadnienia ideowych uwarunkowań aktywności militarnej pruskiej gałęzi

⁵ Por. prace obu uczonych przywołane w przyp. 2.

zakonu niemieckiego były przedmiotem prowadzonych badań. Podkreślona i uwydatniona została idea tzw. wojny świętej jako podstawowa kategoria postrzegania i pojmowania konfrontacji wojsk zakonnych z litewskimi i żmudzkiemi przeciwnikami w XIV w. Elementem tej struktury mentalnej w wydaniu pruskim, niedostatecznie uwzględnianym w starszej literaturze, było nie tylko wpisywanie działalności militarnej w wymiar religijny, ale intensywne włączenie do działań zbrojnych samej wręcz liturgii chrześcijańskiej, co wyrażało ich sakralizację, a przy tym nie odbiegało od kategorii mentalnych wytworzonych w obrębie idei krucjatowej, dobrze już rozpoznanej, także na gruncie pruskim⁶. W rozumieniu członków Zakonu działania takie zyskiwały swoje symboliczne i zarazem transcendentne dopełnienie, wpisywały się w dzieje zbawienia, a tym samym zyskiwały pełne i niepodważalne w obrębie chrześcijańskiego obrazu świata uzasadnienie ich prawomocności. Ten ostatni fenomen ukazałem w artykule *Christ ist erstanden... i chrześcijanie zwyciężają! Sakralizacja w porządku liturgicznym zbrojnej walki przeciwko poganom jako element określający tożsamość członków korporacji zakonu niemieckiego w Prusach* (nr 2). Zwróciłem również uwagę na przesłanki za tezę, iż owa sakralizacja wojny prowadzonej przez Zakon w Prusach w początkach XV w. przenoszona była również na konflikty zbrojne z chrześcijańskim przeciwnikiem, jakim było Królestwo Polskie. Zakon niemiecki nie wytworzył bowiem do tego czasu żadnego innego instrumentarium ideowego kształtującego wspólną zbiorową identyfikację własnej korporacji oraz pozostałych mieszkańców kraju pruskiego. W odniesieniu do tego aspektu w książce *Wojska zakonu niemieckiego w Prusach (1230–1525)* sformułowałem opinię, iż zdolności akomodacyjne Zakonu w przestrzeni mentalnej wobec zmieniającej się sytuacji politycznej i ideowej były bardzo niskie – a w każdym razie znacznie niższe aniżeli w wymiarze militarnym, o czym była mowa wyżej.

Szczegółowe badania nad przebiegiem poszczególnych przedsięwzięć militarnych pokazały zarazem, iż przynajmniej w 4. ćw. XIV w. ideowo warunkowane postrzeganie przeciwników litewskich wyłącznie w kategorii 'pogan', aczkolwiek dominowało, to jednak nie było jedynym narzędziem tworzenia obrazu wroga. W przywoływanym już artykule *Kapitulacje załóg punktów umocnionych w wojnach pruskiej gałęzi zakonu niemieckiego z Litwą od końca XIII do początku XV stulecia* podałem konkretne przesłanki wskazujące, iż konfrontacja zakonu niemieckiego z władcami litewskimi w ostatnich dwóch dekadach XIV w. nie miała charakteru wyłącznie wojny transkulturowej, ale wykazywała także cechy charakterystyczne dla tzw. konfliktów intrakulturowych. Również obraz litewskich

⁶ Por. m.in. Janusz Trupinda, *Ideologia krucjatowa w kronice Piotra z Dusburga*, Gdańsk 1999.

przeciwników skonstruowany latach 90. XIV w. w kronice Wiganda von Marburg pełniącego funkcję herolda zakonu niemieckiego i tym samym przynależącego do korporacji, a w związku z tym postrzegającego rzeczywistość tzw. wojny litewskiej w kategoriach mentalnych ukształtowanych przez ów zakon, nie jest wyłącznie obrazem okrutnych pogan, lecz zawiera także wątki pozytywnie wartościujące owych adwersarzy Zakonu, co wykazałem we *Wstępie historycznomilitarnym* do edycji kroniki. Można zatem skonstatować, że Zakon ani nie postrzegał Litwinów wyłącznie jako 'pogan' ani też wyłącznie jako przeciwników równych chrześcijanom. Poczynione na tym polu obserwacje skłaniają do stwierdzenia, iż zagadnienie intensywności oddziaływania ideowo warunkowanych klisz mentalnych w ponad 100-letnim konflikcie zakonno-litewskim nie rysuje się bynajmniej jednoznacznie i bez wątplenia wymaga dalszych jeszcze badań zmierzających w kierunku większego zniuansowania poszczególnych elementów tego złożonego fenomenu.

Podsumowując rezultaty badań zaprezentowane w 15 publikacjach dotyczących wojskowości późnośredniowiecznych Prus, można wyrazić opinię, iż wyniki analiz i obserwacji poczynionych w odniesieniu do szeregu zagadnień skłaniają do pewnej rewizji obecnego w starszej historiografii obrazu zakonu niemieckiego jako wielkiej siły militarnej wykazującej najwyższy możliwy ówczesnie poziom potencjału, organizacji, efektywności i zaawansowania, która to potęga militarna została zniszczona w konfrontacji grunwaldzkiej. Ów „twardy” obraz Zakonu kreślony w odniesieniu do XIII–XIV w. ulec powinien pewnemu „zmiękczeniu”. Jednocześnie podkreślić należy, że nie wszystkie elementy sfery spraw militarnych w Prusach były warunkowane i kreowane wyłącznie przez tę korporację. O monopolizacji spraw militarnych w kraju pruskim przez Zakon już dalej mowy być nie może.

Na koniec jeszcze powrócić należy do kwestii systemowego charakteru struktur militarnych ukształtowanych w kraju pod dominującym wpływem Zakonu. W mojej opinii wiele znanych już wcześniej oraz zbadanych w ramach omówionych tu studiów elementów i aspektów militarnej aktywności człowieka w kraju pruskim oraz jej strukturalnych podstaw wykazuje cechy daleko idącej specyficzności. Jest to specyficzność ewidentnie krajowa, związana z konkretnym systemem społeczno-politycznym kraju pruskiego, a nie regionalna, która odnosiłaby się do kilku sąsiadujących ze sobą krajów składających się na region. Do tych specyficznych cech zaliczyć należy m.in. intensywność działalności militarnej, znaczącą rolę miast, zwłaszcza głównych ośrodków, utrzymujący się przez ok. 2/3 omawianego okresu znaczny potencjał absorpcyjny głównej siły militarnej w kraju oraz podstawy ideowe działań militarnych o daleko idącej inercyjności trwania. Zaprezentowany tu w swoich zasadniczych

zrębach stan kompleksowego rozpoznania znacznej liczby różnorodnych elementów, zjawisk i struktur składających się na sferę spraw militarnych Prus nie prowadzi jednak do pozytywnej odpowiedzi na pytanie o ich systemowość. W wielu bowiem przypadkach nie daje się zauważyć ich wzajemnego na siebie oddziaływania. Nie pozwalają się uchwycić potencjalne korelacje w tendencjach zmian w obrębie większej liczby owych elementów, zjawisk i struktur.

Kwestia zatem pozostaje nadal otwarta. Dalsze badania powinny zmierzać w kierunku poszukiwania i możliwie dogłębnej analizy elementów militarnych wykreowanych w większym stopniu przez społeczności krajowe, aniżeli przez korporację zakonu niemieckiego. Wypada żywić nadzieję, że zaprezentowane tu wyniki analiz, opinie i hipotezy będą mogły posłużyć za dobry punkt wyjścia w tych studiach.

d) Omówienie pozostałych osiągnięć naukowo-badawczych (artystycznych):

Badaniom nad wojskowością Prus w okresie pocz. XIII – pocz. XVI w. towarzyszyła działalność naukowa na kilku innych obszarach badawczych:

1. **Aspekty polityczno-kulturowe konfliktu zakonu niemieckiego z Królestwem Polskim i Wielkim Księstwem Litewskim 1409–1411**

Z badaniami nad aspektami militarnymi wojny zakonu niemieckiego z Królestwem Polskim i Wielkim Księstwem Litewskim 1409–1411 związane są moje zainteresowania uwarunkowaniami politycznymi i kulturowymi tego konfliktu. W centrum uwagi w ostatnich latach znajdowały się kwestie pomorskie, którym poświęciłem kilka gruntownych, mniej lub bardziej obszernych studiów. W artykule dotyczącym działań księcia pomorsko-słupskiego Bogusława VIII ukazana została jego dynamicznie zmieniająca się postawa wobec zakonu niemieckiego i króla Polski w okresie od lata 1409 do wiosny 1410 r. (*Książęta pomorscy wobec konfliktu Polski i Litwy z zakonem niemieckim w 1409/1410 roku (przyczynek do uwarunkowań aktywności władczej w późnym średniowieczu)*, *Zapiski Historyczne*, t. 79; 2014, z. 3, s. 7–35). W innym tekście podjąłem zaniedbany w historiografii temat bezpośrednich następstw porażki zakonu niemieckiego w starciu grunwaldzkim dla mieszkańców Pomorza Zachodniego (*Pomorze Zachodnie i bitwa grunwaldzka – następstwa batalii z 1410 r. w wymiarze lokalnym (wybrane aspekty)*, [w:] *Pomorze Wschodnie za czasów*

panowania Gryfitów / Ostpommern zur Zeit der Greifenherrschaft, red. Lisaweta von Zitzewitz, *Zeszyty Kulickie / Külzer Hefte*, nr 12, Szczecin 2017, s. 142–165). Swego rodzaju kontynuacją tego ostatniego artykułu było studium dotyczące niewoli księcia Kazimierza [V] (*Niewola księcia pomorsko-szczecińskiego Kazimierza [V] po bitwie grunwaldzkiej (1410/1411) – obserwacje historycznokulturowe*, [w:] *Studia z dziejów średniowiecza*, t. 21, red. Beata Możejko, Marek Smoliński, Sobiesław Szybkowski, Gdańsk 2017, s. 111–125). Zostały w nim przeanalizowane usilne starania jego ojca, księcia pomorsko-szczecińskiego Świętobora I(III) o uwolnienie syna, jesienią 1410 i w ciągu 1411 r., które ukazały ważne uwarunkowania mentalne ówczesnych decyzji tego władcy. Poczynione w tym tekście obserwacje dają przyczynek do sposobów postrzegania w tym czasie króla Polski Władysława II z perspektywy sąsiedniego monarchy.

Z kolei w rozległym studium pt. *Nowa Marchia w działaniach militarnych 1410–1411 roku*, [w:] *Santok i Drzeń w konflikcie polsko-krzyżackim. W 600 rocznicę bitwy pod Grunwaldem. Wydawnictwo pokonferencyjne 22 czerwca 2010 roku*, red. Wojciech Popek, Gorzów Wielkopolski 2012, s. 31–88, przeanalizowana została funkcja terytorium nowomarchijskiego w konflikcie zakonu niemieckiego z Królestwem Polskim w okresie między wiosną 1410 a wczesną wiosną 1411 r. Również i w tym tekście podjęty został temat następstw politycznych oraz militarnych osłabienia Zakonu po porażce grunwaldzkiej oraz relacje korporacji z księciem Bogusławem VIII, a zwłaszcza słabo do niedawna rozpoznana sprawa biskupa kamieńskiego Nikolausa von Schippenbeil.

Zagadnienie polubownego pośrednictwa wikariusza Rzeszy rzymskiej i króla Węgier Zygmunta Luksemburskiego podjąłem w artykule *Zygmunt Luksemburski wobec konfliktu Królestwa Polski i Wielkiego Księstwa Litwy z zakonem niemieckim wiosną 1410 roku – kilka nowych uwag*, *Nowe Studia Grunwaldzkie*, t. 2: 2016, s. 35–68, w którym przedstawiłem szereg argumentów za tezą, iż podejmowane przez tegoż władcę wiosną 1410 r. próby pośrednictwa były czynione z dużym zaangażowaniem i dobrą wiarą w możliwość jego bezsilowego zakończenia, bowiem rozwiązanie konfliktu polsko-litewsko-zakonnego w tym czasie leżało ściśle w interesie węgierskiego monarchy, a co więcej odpowiadało jego wyobrażeniom o porządku świata chrześcijańskiego.

2. Rozwiązywanie konfliktów w późnym średniowieczu

Obok rozległych konfliktów zbrojnych w polu moich zainteresowań znajdowały się także konflikty o mniejszych rozmiarach, a zwłaszcza praktyka ich pokojowego

rozwiązywania i zawierania ugody, fundowania pokoju. Te zagadnienia w lokalnym spektrum późnośredniowiecznych Prus oraz pogranicza prusko-kujawskiego poruszyłem w artykule *Toruń miastem pokoju w późnym średniowieczu*, [w:] *Toruń miastem pokoju. II pokój toruński*, red. Piotr Oliński, Waldemar Rozykowski, Toruń 2016, s. 7–47. Zostały w nim przeanalizowane sposoby rozwiązywania konfliktów, jak również dokonana charakterystyka tych ostatnich i pochodzenie geograficzne adwersarzy. W rezultacie sformułowana została teza, iż duże miasta były czynnikiem przyciągającym zarówno skonfliktowane strony, arbitrów, jak i mediatorów, jako odpowiednie miejsca dla podejmowania działań rekoncyliacyjnych.

3. Nowoczesna (tzw. krytyczna) historiografia pruska

Innym polem mojej aktywności naukowej był również namysł nad historiografią regionalną. Faktycznemu twórcy polskiej historiografii Prus i zakonu niemieckiego w osobie Karola Górskiego i jego sposobom rozumienia tej korporacji oraz tworu politycznego stworzonego przez nią w Prusach poświęcony został analityczny artykuł pt. *Zakon niemiecki w późnośredniowiecznych Prusach i jego tamtejsze władztwo – XX-wieczna wizja Karola Górskiego*, Rocznik Działdowski, t. 9: 2014 (Wydanie jubileuszowe z okazji 670-lecia nadania praw miejskich), s. 136–164. Wskazane w nim zostały zasadnicze kategorie analityczne i perspektywa etatystyczna, w ramach której K. Górski ujmował fenomen pruskiego władztwa zakonu niemieckiego. Starłem się w tym tekście pokazać, że uwzględnienie kategorii providencjalizmu uwidaczniającej się w pracach toruńskiego uczonego pozwala na właściwsze zrozumienie stworzonego przez niego obrazu Zakonu. *Casus* piśmiennictwa historycznego K. Górskiego stanowi zarazem klasyczny przykład fenomenowi kulturowych uwarunkowań nauki historycznej.

4. Pamięć kulturowa współczesnego społeczeństwa polskiego w wymiarze regionalnym

Z problematyką historiograficznych wizji zakonu niemieckiego związane są moje badania nad obecnością tej religijnej korporacji we współczesnej pamięci kulturowej, zwanej często także ‘pamięcią historyczną’. W odniesieniu do wymiaru regionalnego, kujawsko-pomorskiego zjawisko to zostało zaprezentowane w artykule: *Pamięć kulturowa (i miejsca pamięci?) związana z przeszłością średniowieczną i wczesnonowożytną we współczesnym (administracyjnym) regionie kujawsko-pomorskim*, [w:] *Nekropolie i miejsca pamięci w*

regionie kujawsko-pomorskim, red. Waldemar Rozynekowski, Małgorzata Strzelecka, Michał Targowski, Region kujawsko-pomorski w przeszłości, t. II, Toruń 2014, s. 15–53. W publikacji tej przeprowadzona została próba szerszej analizy elementów składowych pamięci kulturowej w regionie, wśród których znaczące miejsce zajmuje zakon niemiecki. Ustalono, że mit złego, podstępnego, butnego i zdrazieckiego zakonu wyraźnie dominujący obraz tej korporacji także w przestrzeni pamięci kulturowej w wymiarze regionalnym jest jedynie lokalnym odbiciem szerszego zjawiska mającego charakter ogólnopolski. Zjawisko pełnej dominacji ogólnokrajowych treści nad elementami regionalnymi lub lokalnymi w pamięci kulturowej kształtowanej na poziomie regionalnym dało się zauważyć również w odniesieniu do wielu innych fragmentów regionalnej przeszłości. Istotna była także konstatacja, iż pamięć kulturowa w swym regionalnym wydaniu jest w równie dużym stopniu co pamięć na poziomie ogólnokrajowym formowana wokół wątku konfrontacyjnego, tj. tematów związanych z aktywnością militarną. W takim bowiem kontekście pojawia się każdorazowo element, który w nieskomplikowany społecznie sposób generuje identyfikację zbiorową (co jest przeciwieństwem funkcją pamięci kulturowej) – mianowicie pojęcie ‘innego’, ‘wroga’.

5. Źródłoznawstwo i działalność edytorska

Ostatnim rozleglejszym polem mojej działalności naukowej były badania źródłoznawcze oraz działalność edytorska dotycząca materiałów źródłowych pruskiej proweniencji. W 2010 r. w Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, w jednym z rękopisów (F 15-75) pochodzącym z Prus zidentyfikowałem zbiór odpisów i regestów korespondencji członków zakonu niemieckiego z okresu między końcem XIV a końcem XV w. Ponad 30 zapisów treści listów dotyczących wojny 1409–1411 r. wydałem w załączniku źródłowym do artykułu *Neue Quellen aus dem Kreis des Deutschen Ordens zum Krieg von 1409–1411* (Teil 1), *Zapiski Historyczne*, t. 75: 2010, z. 4, s. 67–111, w którym zamieściłem wstępny opis i charakterystykę źródłowniczą całego rękopisu. Wartość źródłową znajdującego się w nim materiału powiększa fakt, iż znaczna część regestów i odpisów dotyczy listów, których oryginały zaginęły najpóźniej w 1. połowie XVIII w. i z tej przyczyny źródła te dotychczas w ogóle nie były znane tzw. krytycznej historiografii. Dalsze analizy związane z wileńskim rękopisem F 15-75 oraz perspektywy edytorskie tego zbioru źródeł przedstawione zostały w osobnym artykule pt. *Eine Sammlung von Quellenregesten und Quellenabschriften aus dem Kreis des Deutschen Ordens (1. Hälfte des 16. Jh.s) – Inhaltsübersicht und Editionserspektiven*, [w:] *Editionswissenschaftliches Kolloquium 2015*.

Die Geschichte im Bild, hrsg. v. Helmut Flachenecker, Krzysztof Kopyński, Janusz Tandeci, Publikationen des Deutsch-Polnischen Gesprächskreises für Quellenedition / Publikacje Niemiecko-Polskiej Grupy Dyskusyjnej do Spraw Edycji Źródeł, t. 8, Toruń 2016, s. 343–354. W niedługiej perspektywie czasowej zostaną podjęte regularne prace edytorskie.

W latach 2015–2017 brałem udział w projekcie edytorsko-translatorskim kierowanym przez Sławomira Zonenberga (Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy), którego rezultatem była ponowna edycja łacińskiej translacji kroniki wraz z jej równoległym przekładem na język polski (Wigand von Marburg, *Cronica nova prutenica*, oprac. Sławomir Zonenberg, Krzysztof Kwiatkowski, Toruń 2017).

W okresie 2010–2013 współpracowałem z Dieterem Heckmannem (Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz, Berlin) w projekcie edytorskim tzw. elbląskiej księgi wojennej, w ramach którego opracowywałem dane prozopograficzne dotyczące mieszkań elbląskich pozyskane z elbląskich materiałów archiwalnych przechowywanych w Archiwum Państwowym w Gdańsku. Efektem tego kilkuletniego projektu była edycja: *Das Elbinger Kriegsbuch (1383–1409). Rechnungen für städtische Aufgebote*, bearbeitet von Dieter Heckmann unter Mitarbeit von Krzysztof Kwiatkowski, Veröffentlichungen aus den Archiven Preußischer Kulturbesitz, Bd. 68, Köln–Weimar–Wien 2013.

Krzysztof Kwiatkowski